

Inhoud

Toen de wereld veranderde	9
Mijn Arabische revolutie	21
De oorzaken van de opstanden	61
De media en de massa	79
De revolutie van de vrouwen	97
De rol van de Moslimbroederschap	119
Het militante islamisme na de revolutie en de dood van Bin Laden	151
In de tang genomen – de oosterse christenen	161
De weg naar Gaza loopt over het Tahrirplein	177
Oorlog of vrede. Waartoe leidt de Arabische revolutie?	191
Een Marshallplan voor de Arabische wereld. Mogelijkheden voor en verantwoordelijkheid van het Westen	213
Dankwoord	237

Toen de wereld veranderde

Wat kan ik schrijven over de Arabische revolutie? Wat kan iemand die door een tsunami is overspoeld schrijven over de aard van de vloedgolf, over het ontstaan en de gevolgen ervan? Als ik beschrijf wat ik in Egypte, Marokko en andere islamitische landen heb gezien, beleefd, wat ik heb gehoord, ervaren en onderzocht, lijkt het soms alsof mijn weergave een enorme berg mozaïeksteentjes is, die nog niet tot een samenhangend beeld zijn samen te voegen.

Omdat wij de aard van ook deze Arabische revolutie zo snel mogelijk willen begrijpen, zijn we ertoe geneigd haar te vergelijken met andere revoluties. Is het de revolutie van de hongerigen tegen de decadente monarchie, zoals de Franse Revolutie? Is zij een kettingreactie van burgerlijke en nationale opstanden zoals tijdens de Europese Lente van 1848? Is zij een verlate '68-opstand tegen de generatie van de vaders? Is zij misschien een Arabische versie van de Iraanse revolutie van 1979? Komt eerst de schreeuw om vrijheid, en grijpen dan de bebaarde islamisten de macht?

Of kun je de opstanden van 2011 beter vergelijken met de omwentelingen in Midden- en Oost-Europa tussen 1989 en 1991? En als dat zo is, met welk 1989 vergelijken we haar dan: met de democratische in Oost-Europa of met de stagnatie en de terugval in een dictatuur van de vroegere Centraal-Aziatische Sovjetrepublieken na de ineensstorting van het communisme? Volgens mij is de Arabische revolutie een mengvorm van al deze revoluties en tegelijkertijd heel verschillend van alle andere. Ook daarover gaat dit boek.

Toen mijn vliegtuig eind januari 2011 de landing boven Caïro inzette, was het vliegtuig waar mijn vrouw in zat allang geland in Osaka. We konden toen beiden niet bevroeden dat we allebei getuigen zouden worden van geweldige omwentelingen, die niet alleen onze vaderlanden, maar de hele wereld op zijn grondvesten zouden doen trillen. Een paar uur na mijn aankomst in Caïro op 27 januari had het regime van Moebarak uit angst voor massademonstraties alle internetaansluitingen en mobiele verbindingen platgelegd. Het leek alsof de dictator het volk in gijzeling wilde nemen. De dagen daarna probeerde mijn vrouw tevergeefs mij te bereiken. Ze was altijd bezorgd als ik naar Caïro reisde, want ze wist dat mijn kritische boeken over het regime van Moebarak, die ook in het Arabisch verkrijgbaar zijn, mij daar in de problemen konden brengen.

Dagenlang protesteerden wij op het Tahrirplein tegen Moebarak en zijn regime. Op 11 februari werd onze vrijheidstrijd beloond met het aftreden van de farao, en heel Egypte verkeerde in een feestoes.

Precies een maand later, op 11 maart, was ik weer in Caïro. Mijn vrouw was nog steeds in Japan. Op die dag trof de grote aardbeving de eilanden, gevolgd door een verwoestende tsunami en de atoomramp van Fukushima. Nu was ik degene die tevergeefs probeerde háár te bereiken. De telefoon- en internetverbindingen in Japan waren uitgevallen. Mijn Egyptische ouders waarschuwden mijn vrouw en mij altijd voor een langer verblijf in Japan. Het was daar veel te gevaarlijk met al die aardbevingen.

Twee weken later – mijn vrouw en ik waren gezond en wel herenigd in Duitsland – maakten we de verkiezingsoverwinning van de Groenen in Baden-Württemberg mee, die de verhoudingen binnen het oude partijensysteem van de Bondsrepubliek niet minder door elkaar schudde dan de aardbeving met Japan had gedaan. Sindsdien vraag ik me af wat de gebeurtenissen in Caïro, Fukushima en Baden-Württemberg met elkaar te maken hebben. Wat zijn de thema's die deze ver van elkaar gelegen plaatsen verbinden? Zijn het energie, communicatie, informatiepolitiek, vrijheid, en angst voor de toekomst?

Wij leven in een tijd die wordt gekenmerkt door aardverschuivingen. Maatschappelijke, politieke en wetenschappelijke bevingen op alle continenten. Met onze verstrooide, meestal door zorgen getekende aandacht kunnen we het nog maar nauwelijks bijbenen. We zien meestal maar een fractie van een gebeurtenis en wijden onze aandacht dan weer aan een andere dramatische gebeurtenis in een ander werelddeel. 2011 zal zonder

enige twijfel als een van de roerigste jaren in de recente geschiedenis de boeken in gaan, net als de jaren 1968 en 1989. Alleen staan voor het eerst Europa of de Verenigde Staten niet in het middelpunt, maar aan de zijlijn. Maar voor hoe lang nog?

Veel mensen in Europa hebben de schokken van de Arabische aardbeving weliswaar gevoeld, maar de tekenen vanaf de andere kant van de Middellandse Zee nog niet begrepen en reageren ongerust of onverschillig. Tot enkele maanden geleden beklagden we ons over de ongelijkheid en asymmetrie die de betrekkingen tussen Europa en de Arabische staten zo lang hebben gekenmerkt. Bijna altijd reageerden de Arabieren langzamer en minder flexibel op de razendsnelle ontwikkelingen in de wereld. Nu beleven we dat Arabieren, die we graag als verliezers van de globalisering beschouwen, zich bedienen van de instrumenten van de globalisering om het voortouw in de ontwikkelingen te nemen. Terwijl sommige Europeanen Facebook-accounts openden met de naam 'Facebook sucks' om hun bedenkingen te uiten bij de databeveiliging van het sociale netwerk of om te getuigen van hun solidariteit met een afgetreden minister van Defensie, omarmde de Arabische jeugd de uitvinding uit het Westen en gebruikte die om hun dictators van hun tronen te jagen. De jongeren in Egypte, Tunesië en Syrië beschouwden Facebook als een venster op de wereld en bevrijdden zich van de officiële kennis die hun door de heersende elite via schoolboeken en door de staatsmedia waren opgedrongen. Maar Europa reageerde traag

en verkramppt op de laatste bevingen, en velen wilden kennelijk hun oude Arabieren terug, zo niet met baard, karabijn en kameel, dan toch ten minste met baard, Leopard 2 tank en een SUV van Duitse makelij.

De weg naar de talloze Tahrirpleinen in de Arabische steden was geen zomers uitstapje voor de mannen en vrouwen die tegen de dictaturen demonstreerden. Ze werden dagelijks beschoten met rubberkogels, met traangas en ook met scherp. In Jemen, Syrië en Libië werden ze door de machthebbers met kanonnen beschoten en gevechtsvliegtuigen wierpen bommen op ze af. Iedereen die om vrijheid riep, zette zijn leven op het spel; iedereen wist dat de schoten ook hen konden treffen, maar toch nam met het geweld van de staatsmacht de vastberadenheid van de demonstranten om de dictators ten val te brengen toe. Moed en uithoudingsvermogen zijn als verklaring ontoereikend, maar ook het verlangen naar vrijheid en het gevoel dat datgene waar men altijd op had gehoopt voor het grijpen lag, speelden een rol. Jonge vrouwen en mannen riskeerden hun leven, niet voor een marteldood, maar voor een vrijer en beter leven. Voor het eerst gingen ze niet de straat op om tegen vermeende vijanden en zondebokken te demonstreren, maar tegen de werkelijke oorzaak van hun ellende. Niet Israël, de Verenigde Staten of een Mohammed-cartoonist was de reden van hun verontwaardiging, maar hun eigen dictaturen. De demonstrerende massa's riepen in het voorjaar van 2011 nu eens niet 'Dood aan de VS', maar 'Gerechtigheid, waarde en vrede'.

Veel mensen in het Westen waren niet bereid risico's

te nemen met betrekking tot de omwentelingen. Veel aan vrede gewende, bezadigde Europeanen van boven de veertig leken niet te begrijpen dat vrede geen bijproduct is van welvaart, maar een toestand die alleen kan worden bereikt en gehandhaafd door er voortdurend voor te ijveren. Vrijheid kan nooit betekenen dat alles bij het oude blijft, maar eerder dat je je blijft verzetten tegen alle vormen van uitsluiting, bevoogding en onderdrukking, in het uiterste geval met inzet van je leven. Hoe reageerde Europa op de revoluties in Noord-Afrika? Voornamelijk bezorgd en angstig. Het is niet fraai, maar wel begrijpelijk dat de grootste zorg van de Europeanen in eerste instantie de olievoorziening betrof, vervolgens de stroom vluchtelingen – kennelijk niet de vluchtelingen zelf, die met honderden tegelijk in de Middellandse Zee verdrongen – en ten slotte de mogelijke opkomst van het islamisme.

Maar angst is, zoals bekend, niet de beste raadgever, ook niet in roerige tijden. Uiteraard bieden de omwentelingen in de Arabische staten geen garantie voor het ontstaan van een daadwerkelijke democratie en voor vrijheid. Een aardbeving doet oude huizen instorten, maar garandeert ook niet dat er op dezelfde plek nieuwe, betere huizen komen te staan. Maar het einde van de dictaturen is een voorwaarde voor een nieuwe staatkundige en maatschappelijke opbouw in de Arabische wereld. Als we terugblikken op de ineenstorting van de Sovjet-Unie en haar vazalstaten, kunnen we vaststellen dat Oost-Europa door het opruimen van het communistische erfgoed en het ontstaan van een nieuw bewustzijn de moeizame weg naar de de-

mocratie kon inslaan. Dat lukte de Oost-Europeanen niet alleen op eigen kracht, maar ook met omvangrijke steun van het Westen tijdens en na de omwenteling. Tegenwoordig zijn de voormalige communistische staten lid van de Europese Unie en belangrijke motoren van de economische groei van het oude continent.

Staten als Wit-Rusland, Oezbekistan, Tadzjikistan en Turkmenistan zijn er niet in geslaagd de weg naar de democratie in te slaan. Zij zijn na de val van het communisme in lethargie vervallen, waardoor er nauwelijks ruimte was voor het opbouwen van nieuwe democratische structuren. Al snel kwam de oude elite daar terug aan de macht, omdat het democratisch bewustzijn in deze staten niet door ontwikkeling, noch door een economisch beleid werd gestimuleerd.

De Arabische wereld kan veel opsteken van de ervaringen van Europa en de veranderingsprocessen daar. Maar dan moeten de mensen eerst begrijpen dat de val van de dictatuur pas het begin van een lange weg is. Een democratisch besef kan pas groeien als de dictatuur ook uit de hoofden, uit de scholen en uit de patriarchale familieverhoudingen is verdwenen. De revolutie tegen oude rolpatronen en onverzoenlijke religieuze denkbeelden is daarom zelfs belangrijker dan het afzetten van de oude machthebbers. Het machtsvacuüm mag niet door nieuwe onderdrukking uit naam van het land of van het geloof worden opgevuld. In landen als Egypte, Tunesië, Jordanië en Marokko, waar een korte vredige revolutie of een milde hervormingsbeweging plaatsgreep, is het mogelijk de nieuwe burgerij te steunen en democratische infrastructuur op te bou-

wen. In Jemen en Libië, waar de gevechten voortduren, en waar grote delen van het land gemilitariseerd zijn, wordt het moeilijk conflicten ineens met democratische middelen op te lossen. De gevreesde strijd tussen culturen, die plaats zou vinden tussen het Oosten en het Westen, vindt nu plaats binnen de Arabische wereld – tussen krachten die streven naar openheid en modernisering en krachten die staan voor zelfverheerlijking en een archaisch wereldbeeld.

In Europa slaagt men er niet in om oprecht blij te zijn met de onverwachte ontwikkelingen in Noord-Afrika en het Nabije Oosten. Misschien zijn veel Europeanen de islam moe geworden, moe van de eindeloze debatten over migratie, integratie en het islamitische terrorisme. Veel Europeanen en ook hun regeringen kijken achterom en menen dáár te zien wat de toekomst zal brengen: fanatisme, geweld en massale immigratie. Niemand kan garanderen dat dat niet zal gebeuren. Het is inderdaad een kwestie van oorlog of vrede. Maar de confrontatie beschouwen als de waarschijnlijkste variant bevordert die en verhoogt de muur die toch al hoog genoeg is. Op lange termijn kan Europa zich noch een neutrale, noch een sceptische houding veroorloven tegenover de ontwikkelingen aan de overzijde van de Middellandse Zee. Alleen omvangrijke investeringen, niet slechts aalmoezen, kunnen Europa beschermen tegen de gevaren van een buiten haar oevers tredende omwenteling in de Arabische wereld en het oude continent dat zo is aangewezen op energieleveranties, afzetmarkten en in toenemende mate ook op arbeidskrachten, nieuwe economische impulsen bieden.

Wat Turkije als te weinig beschouwt, kan voor landen als Egypte, Marokko en Tunesië de redding zijn: een speciale relatie met de EU. Er moet een compleet Marshallplan voor Noord-Afrika komen. Dat moet beginnen met de actieve medewerking van Europese politici en monetaire instellingen, zodat de door de afgezette dictators ontvreemde miljarden terugvloeien naar de betrokken landen. De tegoeden kunnen direct ten goede komen aan inderhaast opgezette projecten van de werkloze jeugd. Op de lange termijn is Europese steun voor de opbouw van democratische structuren onmisbaar. Scholing van de politie, nieuwe leermethoden en schoolboeken, de opleiding van technici en ingenieurs zijn maar enkele voorbeelden. Met slimme, vroegtijdige en betrokken investeringen kan Europa niet alleen nieuwe, goedkope productiestandplaatsen creëren om met China te kunnen blijven concurreren, maar ook helpen met de opbouw van een arbeidersmiddenklasse in deze landen, die weer een afzetmarkt voor Europese producten kunnen vormen.

Met betrekking tot de enorme uitdagingen voor het energiebeleid – na Fukushima en in verband met de klimaatcatastrofe – kan een nauwe samenwerking op het gebied van zonne-energie beide zijden van de Middellandse Zee een bloeiende toekomst bezorgen. De ene kant heeft zon, de andere de knowhow. De ene kant heeft behoefte aan schone energie, de andere kant kan die leveren. Ook agrarische ontwikkeling en de toeristenindustrie bieden talrijke mogelijkheden voor investeringen. Iedere nieuw geschapen arbeidsplaats is een nieuw geschapen toekomst voor een gemotiveerde

jongere in een Arabisch land. Iemand die toekomst-mogelijkheden ziet in zijn vaderland, zal die niet snel verruilen voor een levensgevaarlijke oversteek en een onzeker bestaan als illegale immigrant of asielzoeker. Wie werk heeft en in zijn vaderland blijft, kan bijdragen aan de welvaart en het ontstaan van een burgermaatschappij.

Als het oude continent Europa met zijn vergrijzende bevolking wil teruggrijpen op goed opgeleide arbeidskrachten, kan het die werven in de Arabische landen. Dat mag in het licht van de spanningen die al generaties heersen tussen Europa en de Arabische wereld een droombeeld lijken, maar het is een veel realistischer scenario dan men denkt. Het is net zo realistisch als de noodzaak waaruit deze overwegingen voortvloeien. Wil men volharden in een houding die lippendienst bewijst aan de partij van de demonstranten, maar tegelijkertijd zakendoen met de gevestigde elite en haar zelfs wapens leveren, of kiest men de zijde van de democraten en geeft men daadwerkelijke steun bij het vestigen van maatschappelijke structuren? Maakt Europa een eind aan de economische apartheid en drijft het eindelijk eerlijk handel met Noord-Afrika, of houdt het vast aan de vanouds twijfelachtige handels- en energiepolitiek? Neemt Europa afstand van wapenhandel met dictators en dubieuze allianties met warlords? Gaat Europa over op de Facebookdiplomatie of blijft het steken in het olietijdperk? Dat zijn de belangrijkste vragen die Duitsland en de omringende landen zich dienen te stellen.

De Arabische landen zijn niet meer alleen onder-

werp van de geschiedenis, de mensen hebben er bewezen dat ze hun geschiedenis zelf kunnen schrijven. Daarom is het aan hen om de uitdagingen met een blik op een open, kansrijke toekomst te beantwoorden: lukt het de Arabieren om zich los te maken van hun oude identiteitspatronen en hun opvoeding in haat en zelfverheerlijking? Zullen ze het oude vijandbeeld inruilen tegen een op respect en wederzijds belang gebaseerd partnerschap? Wordt voor vrouwen het pad naar het hart van de samenleving geëffend, zodat ze, als gelijkberechtigde burgers, hun leven zelf kunnen bepalen?

Als Europa niet te oud en te stram blijkt, en de Arabische wereld niet te star en te dogmatisch, mogen we hopen van wel!